

dorven mensen. Als Engeland zelf deze praktijk niet heeft gevolgd, dan is dat alleen doordat het bestuur van zijn buitenlandse betrekkingen gewoontegetrouw toevertrouwd is aan patriciërs, die zulke morele bedenkingen niet hebben.' Dit gaat voor Nederland ook grotendeels op. Onze patriciërs waren weliswaar geen edellieden, maar regenten die gewoonlijk minder precies, rekkelijker waren dan de 'kleine luyden'. In hun handen lag – en ligt in belangrijke mate nog – het bestuur der buitenlandse betrekkingen. Daarbij laten zij zich minder leiden door morele bedenkingen dan door het belang van de staat. Als erfgenamen van een commerciële traditie – de regenten waren immers in de eerste plaats kooplieden – zij zijn spoepel in de aanpassing aan de feiten. Van die traditie hebben zij zich echter voldoende bevrijd om hun bestuur er niet door te laten dicteren. Zij hebben oog voor de machtsfactor in de wereld, zonder zelf ooit machtspolitiek te willen voeren, want dat ligt noch in Nederlands commerciële noch in zijn moralistische traditie. Hun taak bestaat er nu in om de opkomende 'kleine luyden', met hun precieze ideeën omtrent goed en kwaad, gevoel bij te brengen voor het belang dat althans de kern van het buitenlands beleid, zoals dat na de oorlog tot stand is gekomen, behouden blijft. Dat zal ook wel lukken, want – om het romantischer Franse gezegde in Nederlandse termen te vertalen – een predikant die minister wordt, wordt niet noodzakelijkerwijs een predikende minister. Bovendien: de 'kleine luyden' hebben, met al hun predikbehoefte, ook altijd een sluw oog gehad voor waar het belang lag.

LOF VAN HET CONSERVATISME

In *Het jongste verleden* van Oud kunnen we lezen dat Nolens al in 1918 in de Tweede Kamer zei: 'Wie laat zich gaarne indelen bij conservatieve elementen? Er zijn er die misschien nog liever beschuldigd zouden worden van brandstichting dan te zijn conservatief.' Waarom? Omdat in Nederland de term conservatief riekt naar 'bekrompenheid en achterlijkheid', zoals Huizinga in *Nederland's geestesmerk* constateert, en niemand graag voor bekrompen en achterlijk gehouden wil worden.

Maar 'deze vrees om ouderwetsch te schijnen (bewijs van burgerlijkheid in slechten zin)', zo gaat Huizinga verder, 'heeft in ons land de ontwikkeling van het politieke leven zeer tot schade gestrekt. Het ware te wenschen geweest, dat een groep van politiek geschoolden den moed hadde bezeten, zich conservatief te blijven noemen in den waardigen zin van het goede te willen behouden en de traditie niet roekeloos te willen prijsgeven voor de mode van den dag.'

Wat Huizinga in 1934 schreef geldt nog steeds: het ontbreken van een 'groep van politiek geschoolden', liefst partij, die de moed heeft zich conservatief te noemen, vervalst nog steeds de politieke discussie in Nederland. Natuurlijk zijn er conservatieven in Nederland, zoals elke maatschappij haar conservatieven kent. Maar door niet voor hun conservatisme uit te komen, hebben zij een gat in de discussie doen ontstaan. We kunnen ook zeggen dat er midden in de discussie een grote brijpot staat, waar de conservatieven met een grote bocht omheenlopen.

Maar niemand hoeft zich om zijn conservatieve levenshouding te schamen. Zij vervult een onmisbare functie in het spel der politieke krachten, zoals, op haar manier, de

voortuitstrevende levenshouding dat doet. Samen zorgen zij, historisch gezien, voor de spanning-in-evenwicht zonder welke geen samenleving levend blijft.

De conservatieve levenshouding behoort dus tot het leven en is als zodanig voortdurend aan veranderingen onderhevig. De conservatief van gisteren zou die van vandaag een gevaarlijke revolutionair vinden. Men is conservatief binnen een bepaalde samenleving, en aangezien de samenleving van vandaag niet die van gisteren is, is de conservatief van vandaag niet die van gisteren. En aangezien de Nederlandse samenleving niet gelijk is aan, zeg, de Franse of Duitse, is ook de Nederlandse conservatief niet gelijk aan de Franse of Duitse conservatief. Ja, niet alleen elke samenleving, ook elke groep kent haar meer conservatieve en haar meer voortuitstrevende elementen. Ook de PvdA, die zichzelf voortuitstrevend noemt (welke partij doet dat overigens niet?), heeft haar conservatieve elementen, en het is duidelijk dat een conservatief binnen de PvdA anders is dan een conservatief binnen de VVD. Maar binnen het bestek van de hedendaagse politiek is de VVD als partij een conservatiever element dan de PvdA.

Betekent dit dat de VVD conservatief is – niet conservatief in relatieve zin (zoals ik dit begrip tot dusver behandeld heb), d.w.z. conservatief ten opzichte van een andere partij, conservatiever dan een andere partij, maar conservatief in absolute zin? Zij zegt zelf van niet. En als het waar is dat zij liberaal is, heeft zij gelijk, want liberalisme en conservatisme sluiten elkaar als filosofie wederzijds uit.

Het liberalisme is, als kind van de achttiende-eeuwse Verlichting, in wezen optimistisch. Het gelooft in de vervolmaakbaarheid van de mens. Het gelooft dat de mens pas kan voldoen aan zijn eigenlijke bestemming wanneer hij in volle vrijheid gelaten wordt en daarin de hem gegeven talen-

ten kan ontplooiën. Dit optimistische geloof in de mens heeft het liberalisme gemeen met het socialisme. Het verschil tussen beide is dat het ene gelooft in de directe vervolmaakbaarheid van de individuele mens, terwijl het andere gelooft dat de mens zijn bestemming slechts kan bereiken via de ideale collectiviteit. Dat verschil is *praktisch* essentieel, maar hier hebben we het over de filosofische kern van de verschillende stromingen, en in de filosofische zin is het verschil tussen liberalisme en socialisme minder groot dan dat tussen beide enerzijds en het conservatisme anderzijds.

De conservatief deelt het optimistische geloof in de mens van liberalisme en socialisme beide niet. Hij is overtuigd van de beperktheid van de mens – zowel de individuele als de collectieve mens. Hij is geen idealist, maar een scepticus. Als scepticus is hij, bijna per definitie, geen verheerlijker van het verleden. Juist uit dat verleden, met zijn ontelbare menselijke mislukkingen, put hij zijn scepsis ten aanzien van het slagen van radicale hervormingsplannen. Maar dat verleden heeft hem er ook bewust van gemaakt dat alles aan verandering onderhevig is. De conservatief is dus geen behoudzuchtige, maar iemand die de stroom des tijds in goede banen wil leiden, met zoveel mogelijk behoud van het goede.

Een conservatief-in-zijn-tijd was de Tocqueville. Op grond van zijn studie en zijn reizen (o.a. door Amerika) was hij overtuigd geraakt van de onweerstaanbare kracht van de democratie, de revolutionaire gedachte van *zijn* tijd. Het had volgens hem geen zin zich tegen deze kracht te verzetten. Veeleer was het de taak, zo schreef hij in de inleiding tot zijn *De la démocratie en Amérique*, om 'de democratie op te voeden; haar overtuigingen, zo mogelijk, nieuw leven in te blazen; haar praktijken te zuiveren; haar daden in geregelde banen te leiden; haar onervarenheid beetje bij beetje te vervangen door staatsmanskunst, en haar blinde instincten door een

beseft van haar ware belangen; haar regering aan te passen aan tijd en plaats; en haar te wijzigen naar gelang van de omstandigheden en de mensen: dat is de eerste taak die hun is opgelegd die leiding geven aan de samenleving.'

Bedenk bij het lezen van deze woorden dat, toen de Tocqueville ze neerschreef (in de jaren 1830), de democratie als een radicale beweging werd beschouwd (waarvan de voor mannen eerder liberalen dan socialistischen waren). De Tocqueville, het is duidelijk, staat er sceptisch tegenover; hij is een conservatief van zijn tijd. Wij hoeven zijn scepsis ten opzichte van de democratie nu niet meer te delen. Of misschien nog wel. Maar daar gaat het hier niet om. Waar het om gaat, is dat deze conservatief van mening is dat, in plaats van 'midden in een snelle rivier onze ogen hardnekkig te richten op een of ander wrakhout dat men nog op de oever ontwaart, terwijl de stroom ons meesleurt en ons achteruit naar de afgrond stuwt', wij die stroom moeten zien te regelen, kalmeren, kanaliseren.

Dat is de taak van de conservatief in elk tijdperk ten opzichte van de 'stroom des tijds'. Hij aanvaardt de eeuwige verandering, maar twijfelt aan het welslagen van al te abrupte veranderingen – ook wanneer die, objectief gesproken, nodig zouden moeten zijn. Zowel uit scepsis over de 'goedheid' van de mens als teneinde te voorkomen dat, met het badwater van het verleden, het kind wordt weggegooid, ziet hij meer heil in voortdurende kleine veranderingen. Deze laten op den duur ook de kern niet onveranderd, maar hun geleidelijkheid maakt dat dit bijna ongemerkt gebeurt – zonder onnodige schade, zonder het risico van *backlashes*, van gevaarlijke reacties (reacties in de dubbele zin des woords). De ware conservatief is dus eerder een behoeder tegen, dan een wegbereider en meeloper van het fascisme.

Misschien is een vergelijking met de natuurwetenschap ge-

oorloofd. De Duitse Nobelprijswinnaar Werner Heisenberg vertelt in zijn boek *Der Teil und das Ganze* hoe Max Planck tot zijn revolutionaire kwantumtheorie gekomen is: 'U weet waarschijnlijk dat Planck van begin af aan een onmiskenbaar conservatieve geest was, die nooit de wens had de oude fysica serieus te veranderen. Maar hij had zich voorgenomen een bepaald, nauw afgebakend probleem op te lossen: hij wilde het spectrum van de warmtestraling begrijpen. Hij heeft dat natuurlijk geprobeerd met behoud van alle vroegere wetten der fysica, en hij heeft vele jaren nodig gehad om in te zien dat dit niet mogelijk was. Pas toen heeft hij een hypothese geopperd die niet in het kader van de vroegere fysica paste, en zelfs daarna wilde hij de bres die hij in de muur van de oude fysica had geslagen, weer opvullen door aanvullende veronderstellingen. Dat is natuurlijk onmogelijk gebleken, en de verdere uitwerking van Plancks hypothese heeft een radicale omwerking van de hele fysica nodig gemaakt. Maar zelfs na die omwerking is er in die gebieden van de fysica die met begrippen van de klassieke fysica volledig kunnen worden begrepen, helemaal niets veranderd. Met andere woorden: in de wetenschap kan een goede en vruchtbare revolutie slechts dan doorgevoerd worden wanneer men zijn best doet om zo weinig mogelijk te veranderen, wanneer men zich in de eerste plaats bepaalt tot de oplossing van een beperkt, duidelijk afgegrensd probleem. De poging om al het tot dusver bestaande op te geven en willekeurig te veranderen leidt tot pure onzin.'

Wat hier, naast de geleidelijkheid in de methodiek opvalt, is het feit dat de conservatieve geest voortdurend het bestaande onderzoekt. Het is dus een misvatting dat hij het bestaande *coûte que coûte* wil behouden, dat hij de ogen sluit voor de tekortkomingen van het overgeleverde. Maar wat hem onderscheidt van de voortuitstrevende, is dat hij de ver-

andering niet meet naar een of ander doelmerk in de toekomst, maar naar de afstand tot het verleden, zoals de Amerikaanse socioloog Daniel Bell schrijft.

Het verleden: dit woord komt herhaaldelijk terug. En niet zonder reden, want de conservatief wortelt in het verleden. Dat doet trouwens iedereen, maar hij is er zich bewust van zonder dat verleden te aanbidden. Zonder dit historisch bewustzijn zou hij de 'stroom des tijds' niet kunnen onderkennen en onderscheiden van de 'mode van den dag'. 'Dit conservatisme', schrijft Louis Halle in *The Society of Man*, 'wordt onderscheiden door wat wij noemen "historisch bewustzijn", een bewustzijn van de noodzaak mee te gaan met de stroom des tijds, willen we schipbreuk voorkomen. Het onderscheidt zich van het antihistorische conservatisme van hen die wij over het algemeen vereenzelvigen met de Bourbons - van een Metternich of, in onze tijd, senator Robert Taft.' Juist die binding met het verleden maakt dat de conservatief doorgaans voor ouderwets gehouden wordt. Ten onrechte, want een goed begrip van het verleden, een 'historisch bewustzijn' maakt hem er juist bewust van dat niets onveranderlijk is, maar óók dat geforceerde veranderingen op z'n minst een averechtse uitwerking kunnen hebben.

Tot hier gekomen, zullen waarschijnlijk heel wat mensen die zich liberaal noemen, zich in de hier geschetste conservatief herkennen. Zo ja, dan zouden zij zich toch eens moeten afvragen of zij nog recht kunnen doen gelden op de benaming liberaal. Want het liberalisme is, ik herhaal het, in wezen een optimistische filosofie, die gelooft in de vervolmaakbaarheid van de mens, terwijl het conservatisme daarentegen, zo niet pessimistisch, in elk geval sceptisch is ten opzichte van 's mensen aard en vermogens, en bij zijn politieke daden uitgaat van een zekere berusting daarin. Als liberalen ontdekken dat zij in hun politieke keuze zich in feite door een zelfde mens-

beeld laten leiden als hier geschetst, dan kunnen zij zich in feite niet meer met recht liberaal noemen, omdat hun mensbeeld in strijd blijkt te zijn met dat van het liberalisme.

Hier is de liberale senator mr. H. van Riel het niet mee eens, zoals bleek uit een persoonlijke correspondentie die ik met hem had en waaruit hij mij toestond te citeren: 'Een bepaald optimisme, geloof in de vervolmaakbaarheid van de mens, was het duidelijke kenmerk van de negentiende-eeuwse Liberale Unie. Mijn ouders en grootouders geloofden daar vast in. Die "ideologie" ging als regel gepaard met óf a-religiositeit óf min of meer vrijzinnig protestantisme, soms gecombineerd met vrijmetselarij, meestal met aversiegevoelens tegen de hele orthodoxie, rooms en onrooms. Maar die opvattingen zijn, dunkt mij, binnen de vvd als algemeen aanvaarde achtergrond snel aan het verdwijnen, men vindt ze eerder bij D'66 terug. Mag men daarom zeggen dat een partij of een individu dat niet beantwoordt aan een op een bepaald moment in de geschiedenis relevant gedrags- en denkpatroon, niet 'liberaal' meer is? Dat is toch uitsluitend een kwestie van definitie en uitgangspunt. De vvd komt nog altijd op voor het prestatiebeginsel binnen een bepaald marktmechanisme, een zekere, op de capaciteiten in het raam van het kapitalistische produktiestelsel gebaseerde elitaire en selectieve houding binnen de samenleving. De vvd eist, gelijk haar voorgangers deden, voor het individu de grootst mogelijke persoonlijke en economische vrijheid van handelen op, in zoverre die met de menselijke waardigheid en de wel omschreven wettelijke rechten van anderen niet in botsing komt (-). Ik dacht dat de partij die zich zo opstelde, wel liberaal genoemd mocht worden, evenals ikzelf.

'Politieke partijen veranderen qua inhoud sterk gedurende hun bestaan. De antirevolutionaire partij van Aantjes heeft met die van Colijn praktisch alleen de naam gemeen, en vele

orthodoxe professoren verkondigen tegenwoordig een richten van het Evangelie op verbetering van de wereld. Hun directe voorgangers zouden dat nog als ketterij van de ergste soort beschouwd hebben, als modernisme in de verfoeilijkste zin. Mag men daarom, met Stellenbosch en Potchefstroom, zeggen dat in Nederland, buiten Jongeling en Abma, geen orthodoxie aanwezig is? Ik zou zeggen: neen. (-) In feite gaat het erom of men evoluties in inhouden aanvaardt, zolang het groepsbewustzijn een identiteitspatroon toont. Steeds een zaak van nuance!

Hier worden partijkeuze en partijvorming teruggebracht niet zozeer tot een bepaald wereldbeeld als wel tot het patroon waarmee een bepaalde groep zich vereenzelvigd. Meer een sociaal dan een ideologisch criterium dus. Ja, men kan er bijna in lezen dat niet de ideologie bepalend is voor de groepsvorming, maar de groepsvorming voor de ideologie. In werkelijkheid is dat ook in belangrijke mate zo, en in die - bijna marxistische - zin doet het er inderdaad weinig toe of een groep zich liberaal dan wel conservatief noemt. Alleen de purist - maar die is politiek irrelevant - zal dit als een schoonheidsfout beschouwen en zich eraan stoten.

Hij zal zich eraan stoten omdat de ideologie hier geen andere functie heeft dan die van de slagzin die duizenden tot geestdrift brengt, geen andere functie dan de bel die Pawlows hond deed kwijlen: bij het horen van het woord 'liberalisme' gaan duizenden kwijlen die de smaak van het liberale brood al lang vergeten zijn, ja dat misschien zelfs nooit geproefd hebben. Maar wat erger is: deze automatische binding aan een etiket is een rem op onderzoek: onderzoek naar de vraag of het etiket de inhoud nog wel dekt ('politieke partijen veranderen qua inhoud sterk gedurende hun bestaan', zegt Van Riel), onderzoek ook naar de vraag of de inhoud - i.c. de liberalen zoals ze nu zijn - niet een ander etiket behoeft.

Maar in één opzicht zijn de liberalen trouw gebleven aan het liberalisme: ze zijn weliswaar sceptisch geworden ten opzichte van de vervolmaakbaarheid van de mens, maar ze geloven nog wel in de vooruitgang, ze geloven nog wel in de economische groei. Hier zijn het de vooruitstrevenden die conservatief zijn geworden, want zij zijn plotseling bevangen geraakt door twijfel aan de vooruitgang. Zij zijn het die nu 'grenzen aan de groei' willen en het warmst lopen voor milieubescherming. Het Amsterdamse verzet tegen de metro - symbool van modernisering - is het hevigst in progressieve kring, maar is in wezen conservatief. Geen beter bewijs dat het conservatisme een levenshouding is die ontsnapt aan politieke rubricering. Het is mogelijk dat wij, na in de jaren '60 het hoogtepunt te hebben beleefd van het geloof in de emancipeerbaarheid van de mens - het hoogtepunt van het verzet tegen onderdrukkende structuren -, nu een conservatief tijdperk ingaan onder progressieve vlag. Zeker zullen de socialisten weinig remmingen voelen om de instrumenten van de staat te gebruiken ter remming, kanalisering of kalmering van de vooruitgang, waar ze dat nodig achten. Zoals liberalisme nu, zal dan socialisme gebruikt worden om andere doelen te dienen dan waarvoor het geconspiceerd is. Alleen de purist zal zich daaraan stoten, maar die is, zoals gezegd, politiek irrelevant.